

Szerkesztette
LÁNG ZSOLT

© Hajdú Farkas-Zoltán, 2004

© Koinónia, 2004

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN
Szászok – egy árulás / Hajdú Farkas-Zoltán. –
Cluj-Napoca: Koinónia, 2004
ISBN 973 8022 90 8
821.112.2.09

PRELÚDIUM

1.a. Hans Bergel 1925-ben született a Brassó melletti Rosenauban (Barcarozsnyó, Râșnov). Apja tanító, majd tanfelügyelő volt. Iskoláit Szászrégenben és a brassói Honterus gimnáziumban végezte. 1941 és '44 között a nagyszebeni tanítóképző diákja. 1945-ben elhurcolják Oroszországba, de a gyűjtőtáborból megszökik. Hónapokig román pásztorok rejtegetik a Szebeni-havasokban. 1946-ban Nagyszebenben érettségizik, majd tanító lesz a Mühlbach (Szászsebes, Sebeș) melletti Gergeschdorfbán (Gergelyfája, Ungurei). 1947-ben tiltott határátlépés vádjával Temesváron 14 hónapi börtönbüntetésre ítélik. 1948 áprilisában megszökik a börtönből, de néhány napra rá elfogják, és besorozzák katonának. Kiemelkedő sportolói teljesítményei révén (országos bajnok 800 méteres akadályversenyben) katonai szolgálatát a hadsereg központi sportklubjának kivételezettei között töltheti le. 1951 és '54 között a bukaresti egyetemen művészettörténetet és filozófiát tanul látogatás nélküli tagozaton. A *Neuer Weg* nevű német nyelvű bukaresti napilap 1953-ban közli első írásait. 1954-ben „hatóság elleni izgatás” miatt Kolozsváron letartóztatják, és egy évi fogházra ítélik. Idő előtt sza-

badlára helyezik, de az egyetemi tanulmányoktól végleg eltűnnek. 1957–58-ban az újonnan alakult brassói *Volkszeitung* kulturális szerkesztője, ahol sokrétű irodalmi munkásságot fejt ki (elbeszélések, irodalmi kritikák, publicisztikai írások, fordítások). 1958. december 31-én politikai okokból eltávolítják munkahelyéről. 1959. áprilisáig a brassói zenei színház csellistája. 1959. április 20-án letartóztatják és elkobozzák számos kéziratát. Szeptember 15-én az úgynevezett „német írócsoport peré”-ben 15 évi kényszermunkára és állampolgári jogainak 5 éves felfüggesztésére ítélik. 1964-ben szabadul a politikai foglyokra vonatkozó általános amnesztia révén. 1968-ig újból a brassói zenei színházban dolgozik. 1968. március 28-án Günter Grass közbenjárásával kitelepülhet Németországba. 1968-ban Romániában rehabilitálják. 1970-ig Münchenben és környékén alkalmi munkákból tartja fenn családját (kőműves, éjjeliőr, irodai alkalmazott). 1970-ben a *Siebenbürgischer Zeitung* szerkesztője lesz, és kezdetét veszi második, sikeres írói karrierje (több, mint húsz regény, esszékötet mellett tanulmányok, rádiós, televíziós fellépések). Közéleti személyiségként, nagyhatású előadóként egyetlen lehetőséget sem mulaszt el, amikor szót emelhet a nyugaton és keleten élő erdélyi szászok jogaiért. Előadásaival, amelyeket mindvégig a konvenciókat bíráló, újszerű gondolatok, a nagy érzelmi töltet és stilisztikai bravúr

jellemez, nemcsak hívei, de ellenségei táborát is növeli. 1989-ben lemond a lapszerkesztésről, levonva maga számára a következtetést: az erdélyi szászok nyolcszáz éves történelme visszafordíthatatlanul a végéhez közeledik.

Az 1959-es per anyaga 1992-ben meglepő módon napvilágot látott egy kötetben (*Worte als Gefahr und Gefährdung – Schriftsteller vor Gericht*).

Bergel: „1992-ben Mircea Dinescu, a Romániai Írószövetség akkori elnöke meghívott a Szövetség által Bukarestben, a tiszteletünkre rendezett rehabilitációs rendezvényre. Az ötlet tőle származott, fel is hívott, hogy kikérje a véleményemet. Utazásomat – hangsúlyoztam viccesen – egy feltételhez kötöm: csak akkor megyek el, ha előke-
rítik a per iratanyagát. De ő a dolgot komolyan vette, s azonnal elment az akkori igazságügy-miniszterhez, Ionescu-Quintus úrhoz – valamikor maga is hét évig politikai fogoly –, aki lehetővé tette, hogy a periratok másolatai Dinescuhoz kerüljenek. Ő pedig már a bukaresti Otopeni repülőtérről kihozta egy részüket, üdvözlésemre.”

1.b. „Napi tíz órát írok, nem tudnék ennél kellemesebb cselekvést elképzelni – vallja Bergel. Számomra az írás állandó, szenvedélyes tevékenység, amelynek segítségével fel tudom magamban oldani az élet ellentmondásait, kihívásait. Az írás magányos tett, nincs helye benne sem az ol-

vasó, sem a kritikus véleményének. Egy regény keletkezésekor mindvégig saját magának mesélek, esszéírás közben önmagammal osztom meg gondolataimat. Az írás számomra vég nélküli monológ. Sohasem gondoltam az írói sikerre, mert ez – mindnyájan tudjuk – nagyon esendő: egy erős lobby segítségével a legutolsó szemét is bestsellerré válhat.”

1.c. Bergel első, nagy visszhangot keltő novelláját, a *Fürst und Lautenschlägert* [Fejedelem és lantos] 1946-ban írta, de csak tíz évvel később jelent meg folytatásokban a bukaresti *Neuer Wegben*, majd könyvként az Ifjúsági Kiadónál, a Román Írószövetség által meghirdetett irodalmi verseny pályadíjas munkájaként. Az irodalomértő közönség hamarosan felfigyelt a történelmi tárgyú műre (a brassói polgárok küzdelme Báthory Gábor fejedelem despotizmusa ellen), mert ez a kommunista rendszer burkolt kritikáját is tartalmazta (*A walesi bárdok* Arany János-i mondanivalójára visszahangozva jelenti ki: „senki cédája nem vagyok, s művészetem ugyanvalóst nem az”). A novella történelmi kontextusába elrejtett politikai mondanivalójára a szekuritáte valószínűleg nem figyelt volna fel, ha Bergel szoros ismeretségi köréből valaki fel nem fedti az áthallásos írás kulcsát. 1959-ben, a már említett brassói íróperben az államügyész erre a tanúvallomásra alapozta

a Bergel elleni vádiratot. Bergel prózáját az erőteljes nyelvi kifejezőmód, a szuggesztív tájleírás és a határhelyzetbe kerülő egyén dilemmájának expresszív megjelenítése teszi egyénivé. Egyik legfontosabb regényében, a *Der Tanz in Kettenben* [*Hajdútánc vasban*] mesterien jeleníti meg a kommunista terror praktikáit, a román politikai börtönök embertelen világát, pálcát törve opportunistá feljelentői fellett. „Mindenkinek megadatott a szabadság, hogy megtagadja a közreműködést. Én meg tettem, és nemcsak én. Ezáltal persze nem lett rózsásabb a helyzetünk. S éppen itt van a probléma. A Sztálinnak ódákat zengők, a kommunizmus naphimnuszait faricskálók a kényelmesebb utat választották. A legnagyobb hányinger akkor fog el, ha látom ezeket a szerencsétlen kengyelvasba kapaszkodókat, ezeket a szervilis, átnevelt kreatúrákat, akik a hóhér munkája előtt felseprik a vesztőhelyet. A történelem fenevadai tébolyukban cselekszenek, de talpnyalóik nagyon is tudják, hogy mit tesznek. Ez utóbbiak a veszedelmesebbek.” A feltétel nélküli humanizmus jegyében keletkezett esszéiben Bergelt mindenek előtt az „európai komplexitás” érdekli, de fő témái közé tartozik a többnemzetiségű Erdély múltja és jelene is. Erdélyt „etnológiai csodának” nevezi, tekintettel a szászok, magyarok és románok, zsidók, örmények és cigányok több évszázados, nagy vonalakban erőszakmentes egymásmellett-élésére.

1.d. Részlet a vádlott Hans Bergel kihallgatási protokollumból (Sztálinvárosi* Katonai Törvényszék, 1959. szeptember 15.)

Kérdés: Melyik évben adta le közlésre a *Fürst und Lautenschläger* és a *Die StraÙe der Verwegenen* című munkáit?

Válasz: 1956 nyarán. Tavasszal irodalmi versenyen vettem részt, a díjkiosztás után az Ifjúsági Kiadónak felajánlottam néhány munkámat közlésre.

Kérdés: Beismeri-e, hogy az első novella kettős jelentű, és hogy fasiszta, nacionalista és misztikus tendenciákat propagál?

Válasz: Nem ismerem be, s be is tudom bizonyítani, hogy az előbbi állítás hamis.

Kérdés: Melyik írást közölte az Ifjúsági Kiadó?

Válasz: Mindkettő megjelent.

Kérdés: Miről szól a *Fürst und Lautenschläger* című novella?

Válasz: Egy énekmondó a főszereplője, aki a nép oldalára áll, és elhinti a brassói lakosság körében a felkelés eszméjét.

Kérdés: Nem gondolja-e, hogy a novella mondanivalója helytelen, ha a cselekmény a fejedelem megjelenésével indul?

* Brassó

Válasz: A novella a brassói nép felkeléséről szól.

Kérdés: Amelyet Ön úgy ábrázol, hogy a fejedelem fellépésével a tömeg eláll a harctól.

Válasz: A fejedelem megjelenik, és a réműlettől megérett tömeg követi a énekmondó tanácsát.

Kérdés: Nem azt akarta-e ezzel mondani, hogy csakis a nagy személyiségek képesek alakítani a történelem menetét, és hogy a tömegeknek semmilyen szerepük nincs ebben?

Válasz: Nem értem a kérdést.

Kérdés: Abból, ahogyan Ön a szereplőket bemutatja, az következik, hogy csakis a kiemelkedő személyiségek és nem a néptömegek alakítják a történelmet.

Válasz: Erre egy pillanatig sem gondoltam. Itt a fejedelem és az énekmondó közötti ellentét a lényeges. A novella Brassó összes társadalmi osztályának, legfőképpen a szegényeknek Báthory-ellenes lázadásáról szól. Nem hagyom, hogy a novellát megcsonkítsák azzal, hogy bizonyos bekezdéseket metafizikusan értelmezzék. A szóban forgó szabadságot az énekmondó pontosan megfogalmazza. Személyes felelősséget érez eziránt, erről beszél végig a novellában. Következetes forradalmár, aki végül is minden békítő szándék elől kitér, s azáltal, hogy még kedvesének is megtagadja az éneklést, érzelmileg is elszakad a kispolgári mentalitástól. Itt nem a társadalmi adottságok-

ból kiszakított szabadságról van szó. Énekmondóm mindvégig a szabadság elkötelezettje.

*

2.a. Eginald Schlattner 1933-ban született Aradon. Fogarason nőtt fel, magát erdélyi szásznak vallja. Apja a második világháború előtt sikeres üzletember volt. Schlattner az ötvenes években a kolozsvári egyetemeken – kizárásáig – evangélikus teológiát, majd matematikát és hidrológiát hallgatott. Első írását 1956-ban a *Neuer Weg* irodalmi pályázatára küldi be. A pályázatot Paul Schuster nyeri meg, a második díjat Andreas Birkner kapja, a harmadikat Hans Bergel. Schlattner negyedik lesz. Írásának 1957-ben kellene megjelennie, de közben Kolozsváron „hazaárulás feljelentésének elmulasztása” miatt, a kolozsvári Műszaki Egyetemen letartóztatják. Hónapokig nem hozzák tudomására letartóztatásának okát. A szekuritátét mindenekelőtt egy kolozsvári irodalmi kör tevékenysége érdekli. Ez a fiatal szász értelmiségieket magába tömörítő fórum a Romániai Egyetemista Egyesületek Unója [Uniunea Asociațiilor Studentești] védnöksége alatt működött, megalakítását maga a Román Munkáspárt Központi Bizottsága hagyta jóvá. A szekuritáta a kört azzal vádolja, hogy konspiratív tevékenységet folytat, a Budapesten ellenforradalmat kirobbantó Petőfi-körhöz hasonlóan. A Schlattner elleni második vádpont az, hogy a brassói Fekete-templom

irodalmi körén felolvasta díjnyertes írását – *Und um alle deine Söhne...** –, és ennek hatására a fiatal hallgatóság fegyveres felkelést kezdeményezett. Schlattner hónapokig megtagadja a vallomást, aztán „eme határesetben, jól megfontolt okok miatt” taktikát változtat, és beismerő vallomást tesz. Két évig ül vizsgálati fogságban. Szabadulása után napszámosként, tégláégetőként, később mérnökként dolgozik. 1973-ban újból beiratkozik a teológiára. 1978 óta a Nagyszeben melletti Rothberg (Veresmart, Roșia) lelkésze, ahol néhány szász híve maradt. Az 1998-ban, az osztrák Paul Zsolnay kiadónál megjelent *Der geköpfte Hahn* [A lefejezett kakas] című első regénye egy csapásra híressé teszi az egész német nyelvterületen. Második könyvét, a 2001-ben, ugyancsak a Zsolnay kiadónál megjelent *Rote Handschuh* [Vörös kesztyűk] a kritika és az olvasóközönség még nagyobb lelkesedéssel fogadja. A regény hónapokon keresztül a német irodalmi bestseller-listák harmadik helyén áll. Schlattner tizenkét éve börtönlelkeszként is tevékenykedik. A nagyenyedi és a codleai (Feketehalom, Zeiden) börtönökben tart lelkigondozást, háromhetes turnusokban. Az enyedi börtönben, a 13 evangélikus vallású visszaeső bűnöző mellett a román, ortodox vallású női rabok lelkigondozását is elvállalta.

* „Összes fiadat...” – utalás az erdélyi szász himnusz egyik sorára, amely – minden más himnusszal ellentétben – Erdély népeinek egységére utal.

(Schlattner: „Moraru, az ortodox papkollégám így fogalmazta meg kívánságát: – Mi, ortodoxok szépen tudunk énekelni, ti protestánsok jól tudtok beszélni, kérlek, térítsd jó útra az asszonyokat, kolléga.”)

2.b. Schlattner – saját bevallása szerint – 1990-ben kezdett írni, miután szász hívei tömegesen elhagyták Rothberget: „Mi, szászok, az a nép vagyunk, amelyik önmagát számolta fel. Jósántunkból adtuk fel magunkat. Egy-egy temetésen már csak hárman vagyunk: én, a halott s egy Németországból hazajött rokon”. Első regényét önmagának szánt prédikációként írta, nem gondolt a közlésére. A teljes kéziratra egy osztrák diplomata figyelt fel, ő juttatta el a kiadóhoz.

A Romániai Evangélikus Egyház Hivatalos Értesítőjében, 2001-ben feletteseinek jelenti: „Egyházam javára szolgál, hogy két regényem megjelenése után a bel-, de főleg a külföldi médiák komolyan érdeklődnek személyem iránt. Könyveim erlangen-i bemutatóján Dr. Sigrid Löffler asszony, a rangos *Literaturen* folyóirat kiadója, négyszáz hallgató előtt mondta: »Az erdélyi szászok története szemmel láthatóan véget ért. De ez a vég Eginald Schlattner két regényében példásan rögzítettett – a szó hegeli értelmében.« A médiák figyelme a szerző révén Rothbergre is kiterjedt, egyre többen keresik fel az író-l-

kész, napi tevékenységéről érdeklődve. A *Spiegel*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* s még egy sor jelentős újság, valamint tévéadó több ízben tudósított lelkesi és diakónusi tevékenységemről, amelyet a házam előtt elterülő, ezt körülfogó »harmadik világ« javára kifejték. (...) Második regényem kapcsán még csak ennyit: benne fogalmaztam meg azt a hitvallást, amellyel az élettől búcsúzni fogok, ha majd eljön a végóráim: *Fájdalmaink földjét nem hagyhatjuk el. Azon kell munkálkodnunk, hogy e helyről kiűzzük a szenvedést.*”

2.c. A *Der geköpfte Hahn* a szeretet, az ámulás és a barátság regénye. Schlattner az első író, aki szembenéz az erdélyi szász irodalomban mindeddig elhallgatott tragikus ténnyel, hogy 1943-ban a szászság zöme lelkesen Hitler katonájának állt, végleg elszakítva ezt a nyolcszáz éves, erdélyi hagyományaira büszke népcsoportot szülőföldjétől. A varázslatos érzé-
kiséggel és finom iróniával megírt, vidám és melankolikus részletekben gazdag regényben lenyűgözően váltogatják egymást a reális és irreális síkok. A *Rote Handschube* Schlattner börtönélményeiről szól. Arról, ahogy a szekuritáte nyers erőszakkal és szubtilis kínzásokkal ráveszi: higgye is el, hogy elkövette a neki kirendelt vétségeket, hogy elárulja társait, és hogy önfeladását megkönnyebbülésként élje meg. Az író első sorban az érdeklő, hogyan változott át négyhónapnyi konok hallgatása a „ha kérdeznek,

mindent őszintén elmondok” – attitűddé. Több sorstársa Schlattnert a mai napig is árulónak bélyegezi. Ő ezt több évtizedes irracionális gyűlöletnek nevezi: „Ez a hosszú távú gyűlölködés már nem érinti a címzettet, hanem visszahárul a feladóra, és lelkileg tönkreteszi őt. Egy idő után az ember immunissá válik. A gyűlölet visszasugárzik a gyűlölködőre, majd felőrli annak lelkét. Könyvemben nem értelmezem a történeteket, nem kérek bocsánatot, nem ítélek senki felett, senkit sem vádolok. Kísérletet teszek arra, hogy emlékezetből pontosan leírjak mindent. Nem védekezem azzal, hogy megtörték a kihallgatások, vagy hogy az egész ügyis el volt már döntve fentről, Bukarestből. Felelősséget vállalok minden cselekedetemért és ezek következményeiért. Döntésemet, hogy egy adott pillanatban beszüntettem az ellenállást, a hallgatást, és azt mondtam: mártól fogva számíthatok rám, több okból is szabad akaratom diktálta. Mert minden helyzetben létezik egy csipetnyi szabadság, amely lehetővé teszi a felelősségteljes döntéseket. Mondom, a következményeket ma is vállalom”.

2.d. Részlet Eginald Schlattner tanú vallomásából (Sztálinvárosi Katonai Törvényszék, 1959. szeptember 15.)

Kérdés: Azt vallja, hogy Hans Bergellel is megismerkedett. Beismeri-e, hogy 1957 áprilisában egy levelet kapott tőle?

Válasz: 1957. decemberében letartóztattak, akkortájt kaptam tőle a levelet. De már hamarabb, 1956-ban megismerkedtünk, Bukarestben.

Kérdés: Mit tud Bergel tevékenységével kapcsolatosan mondani?

Válasz: A bukaresti Union szállodában találkoztunk. Itt tudomásomra hozta, hogy egy politikailag többféleképpen értelmezhető könyvet írt, *Fürst und Lautenschläger* címmel. Ugyanakkor a könyv helyes értelmezéséhez szükséges kulcsot is elmagyarázta, hogy tudniillik a könyvbeli tirannus az író gondolatszabadságát elnyomó, mai rezsimet jelképezi. E kulcs segítségével a mondanivaló a mai rezsim kritikájaként értelmezhető.

Kérdés: Ezzel a taktikával kapcsolatban említette-e Önnek olyan német írók neveit, akik nem értenek egyet rezsimünk politikájával?

Válasz: Ez egy 1957 áprilisában nekem elküldött írásból világlik ki. A *Volkszeitung* nevű lap megalapításáról és megjelenéséről volt szó benne. Ezzel a lappal az volt a célja, hogy egyesítse a reakciós német írókat. Emellett bukaresti beszélgetésünk során azt tanácsolta, hogy írásaimat az Ifjúsági Kiadóhoz küldjem, mert ott lehetséges a nem vonalas írások infiltrációja, nem úgy, mint az Állami Kiadónál, ahol ravasz zsidók üldögélnek.

Kérdés: Fenntartja-e a Hans Bergel tevékenységéről leadott vallomását?

Felelet: Igen, fenntartom a Hans Bergel tevékenységéről leadott vallomásomat.

*

Részlet a Román Szocialista Köztársaság Legfelső Bíróságának, az 1968. augusztus 22-én megtartott rehabilitációs tárgyaláson hozott 37-es ítéletéből:

„Eginald Schlattner tanú vallomásáról, aki az összes vádlottra nézve negatív, terhelő vallomást tett, megállapítjuk, hogy állításai nem voltak következetesek, más jellegű bizonyítékok nem támasztották alá valós voltukat. (...) Továbbá az iratok egy részéből kiviláglik, hogy a tanút a tárgyalás hónapjaiban több ízben pszicho-aszténiás tünetekkel a kolozsvári klinika elmeorvosi osztályán kezelték, vallomástétele idején elmebetegként volt nyilvántartva.”

*

(A szerző elnézést kér a szövegben megjelenő esetleges pontatlanságokért. 1959. december 15-én született, a „német írócsoport pere” után három hónappal, napra pontosan. Személyes emlékei nem lehetnek az írásban felelevenített korról. Mindemellett úgy *sowohl* Hans Bergel, mint *als auch* Eginald Schlattner műveinek lelkes olvasója.)

FORRÁSOK:

Hans Bergel: *Erkundungen und Erkennungen – Notizen eines Neugierigen*. München, 1995; Hans Bergel: *Der Tanz in Ketten*. Thaur bei Innsbruck, 1977; Gabriela Adameşteanu: Literatura ca salvare a sufletului – Eginald Schlattner în dialog cu Gabriela Adameşteanu. In *Revista 22*, 2001, szeptember 25; Hajdú Farkas-Zoltán: *Erdély a legkülönb nő volt ...* Kolozsvár, 1997; Emil Hurezeanu: Eginald Schlattner – celebru în Europa, necunoscut în România. In *Revista 22*, 2001, szeptember 25; Peter Motzan, Stefan Sienert (kiad.): *Worte als Gefahr und Gefährdung – Schriftsteller vor Gericht Kronstadt 1959*. München, 1993, 324-325, 362-368, 401-402; Thomas Rietzschel: Geköpfter Hahn, geraubte Zeit. In *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2001. május 5; Eginald Schlattner: *Der geköpfte Hahn*. Wien, 1998.